

LITERATURE AND TURKISH LEFT IN TERMS OF DISCUSSIONS ON NATIVENESS

MUHAMMED HÜKÜM

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Mail: muhammedhukum@sakarya.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7308-3033>

ABSTRACT

"Right" and "left", namely the terms expressing different ways of thinking under the concept of ideology are relatively new for Turkish universe of thought. On the other hand, literature can be considered a method for the intellectual journey of humankind. Therefore, transferring the thought with aesthetic concerns can be determined as one of the functions of the literature since beginning of it. However, the wide meaning that the concept of ideology has gained in the last centuries makes it a productive field to evaluate the bond between literature and thought in terms of ideology. The ideological way of thinking has gained importance in the whole world after the 19th century, and this makes itself evident in the literature works within the Turkish literature. After the Tanzimat (The Reorganizations), texts in which the traces of ideological orientations are clearly seen begin to appear in Turkish literature. This clarification is also related to clarifying the political and political emphasis of the concept of ideology.

The energy of the conflict among ideological orientations in Turkish literature has focused on the East-West dilemma since the Tanzimat. The concept of "nativeness" was included into the ways of thinking like Islamism, Nationalism, Westernism as a comparative category in the aftermath of the establishment of Republic.

This study aims to explain the essence of the ideological interpretations shaped by the concept of nativeness especially in terms of Turkish left.

Key Words: Literature and ideology, Turkish left, Nativeness

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 20.08.2021
Kabul Tarihi: 19.09.2021
Yayın Tarihi: 01.12.2021
Yayın Sezonu: Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

HÜKÜM Muhammed (2021). "Yerlilik Tartışmaları Ekseninde Edebiyat ve Türk Solu". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 61. (66-93)

muhafazakardusunce • yıl:17 - sayı:61 • temmuz - aralık 2021

YERLİLİK TARTIŞMALARI EKSENİNDE EDEBİYAT VE TÜRK SOLU

MUHAMMED HÜKÜM

Öz

İdeoloji kavramı altında farklı düşünme biçimlerini ifade eden “sağ” ve “sol” Türk düşünce hayatı için nispeten yeni kavramlardır. Oysa edebiyat insanoğlunun düşünsel macerasının bir metodu olarak dahi nitelenebilir. Dolayısıyla düşüncenin estetik hassasiyetlerle aktarılması, başlangıcından itibaren edebiyatın işlevlerinden biri olarak saptanabilir. Fakat ideoloji kavramının son yüzyıllarda elde ettiği geniş ifade alanı edebiyat ve düşünce arasındaki bağıın ideolojiler açısından değerlendirilmesini verimli bir alan hâline getirmektedir. 19. yüzyıl sonrasında tüm dünyada ideolojik düşünme biçiminin ağırlık kazanması, geç de olsa Türk edebiyatı içerisindeki edebî eserlerde de kendini hissettirir. Tanzimat sonrasında Türk edebiyatında da ideolojik yönelimlerin izlerinin belirgin bir biçimde kullanıldığı metinler ortaya çıkmaya başlar. Bu belirginleşme ideoloji kavramının siyasal ve politik vurgularının belirginleşmesi ile de ilgilidir.

Türk edebiyatı içindeki ideolojik yönelimlerin çatışma enerjisi, Tanzimat’tan itibaren genel bir karakteristik olarak Doğu-Batı ikilemi üzerinde yoğunlaşır. İslamcılık, Milliyetçilik, Batıcılık gibi düşünme biçimlerine Cumhuriyet sonrasında, “yerlilik” kavramı da bir karşılaştırma kategorisi olarak eklenir.

Bu çalışma, yerlilik kavramı etrafında şekillenen ideolojik yorumlamaların özellikle Türk solu açısından mahiyetini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat ve ideoloji, Türk solu, Yerlilik

Giriş

Türk düşüncesinin Özellikle Cumhuriyet sonrası gelişiminde üzerinde durulması gereken kavramlardan biri yerliliktir. Toplumsal ve tarihi şartlar, yerlilik meselesinin kavramsallaştırılmasının nisbî olarak gecikmesine neden olmuştur. Tanzimat sonrası fikir hareketlerinin kendinden sonraki dönemin ana düşünme biçimlerini belirlediği bir süreçte “yerlilik” kavramının toplumsal kökleri henüz olgunlaşmış değildir. Bu gecikme, ideolojilerin güçlendiği bir dönemin “yerlilik” kavramsallaştırmasının “tarafçılık” ekseninde yorumlanmasına sebep olmuş ve kavramın sahih ve net tanımlara ulaşmasına müsaade etmemiştir. İdeoloji kavramının kendi tanımının üzerine oturduğu pozitivist düzlem, “yerlilik kavramının” tartışılması esnasında çeşitli çarpıklıklara neden olur. Bu çarpıklıklar, tıpkı yanlış iliklenen ilk düğme gibi kavramın gelişiminde anlam kaymalarının ortaya çıkmasına sebebiyet verir.

Cumhuriyet sonrasında ideolojiler çerçevesinde anlamlandırılmaya çalışılan yerlilik kavramı; edebiyat, düşünce ve kültürle bağlantılı olarak kendine bir anlam alanı kurar. Bu bağlamda Türkiye’deki farklı ideolojik yönelimlerin “yerlilik” karşısındaki tutumları da farklıdır. Genel itibarı ile çatışmanın Sağ-muhafazakâr yönelimler ile sol-seküler yönelimler arasında üretken bir alan vaat ederek devam etmesi olası bir durum olarak görülür. Fakat yerlilik karşısında bu çatışmanın etrafındaki diğer farklı tanımlama girişimleri yerlilik tartışmalarında bir odak kaybına sebep olur. İslamcılık-muhafazakârlık eksenindeki yorumlamaların ve milliyetçi cenahların ikircikli konumları “yerlilik” kavramının vaat ettiği verimli tartışma alanının odağının dağılmasına neden olur.

Tüm bu bulanıklığa rağmen toprak, tarih, kültür eksenindeki düşünsel yorumlamalara verimli bir gelecek vaat eden yerliliğin bu potansiyelinin ortaya çıkması için ideolojilerle olan güncel ilişkilerinin yerlilik kavramı lehine genişlemesi gerektiği öngörülebilir.

Edebiyat, İdeoloji ve Yerlilik

Edebiyat, temelde insanın düşüncelerini estetik değer dizgeleri bağlamında ifade etme biçimlerinden biridir. Dolayısıyla edebiyatın düşünce ile ilişkisi, dil-düşünce ilişkisi çerçevesinin dışında bir noktada tezahür etmez. Dil ve düşüncenin varlığı, iki olgunun/sistemin birbirine dayalı bir biçimde bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Düşünce dil ile gerçeklik, somutluk, değer ve dünyada kendine bir hareket alanı kazanır. Dil ise bir düşünceye bağlı olarak işleyen büyük bir sistemdir.

İnsanoğlu varlığıyla dil ve düşünceyi dünya için anlamlı kılar. Tanım itibariyle, “insan, *zoon logon ekhon*; yani, konuşan varlıktır. Buradaki *logon* kavramı, *logos*’la ilgilidir. *Logos* kavramı da iki anlamı içinde taşır: Logos, bir yandan söz, dil demektir; öbür yandan düşünce, akıl, bilgi, demektir” (Akarsu 1984: 36). Dolayısıyla herhangi bir milletin dili ile kendini ifadesi temelde o milletin düşünce dünyasındaki yönelimleri ve karşılıkları belirleme noktasında da büyük veri potansiyeli taşır. Bu veri o milletin tarihi, kültürü, yaşamı algılama biçimi gibi kaynaklara da malik bir veriler sistemidir.

Edebiyat, biçimi ve içeriği ile derinden derine toplumsal tarihsel ve kültürel bağların inşasını gerçekleştirir. Bu sebeple edebî söylem, retorik ve edebî biçimler; bir dünya görüşünün derin, gizli, görünmez ön kabullerini içinde barındırır. Edebiyat sosyoloğu Franco Moretti’ye göre edebiyat tarihi eserlerin içerikleri ve biçimleri ile bir zihniyetler tarihidir. Edebî “her biçim hayata dair bir değerlendirme, bir yargıdır. Biçim en temelde aslında her zaman ideolojidir, gücünü etkisini de buna borçludur. Dünya görüşü, her biçimin formel postülasıdır” (Moretti, 2005:20).

1700’lü yılların sonlarında Destutt de Tracy ilk defa ideoloji kavramını herkese doğru düşünme imkânını sağlamak için kullanılacak fikir bilimi anlamında kullanır. Kavramın aydınlanma felsefelerinin ilkelerini savunan bir özellikte olması ve dinî kurumların eğitim vermesine alternatif olarak ortaya çıkışı (Mardin, 2017: 24) ideoloji kavramının seküler yapısını gösterir mahiyettedir. Nitekim De Tracy, Helvetius, Condillac gibi düşünürlerin oluşturduğu “ideologlar” grubu, fikirlerimizin kaynağını ruhtan gelen yönlendirici eylemlerin değil sadece duyumların oluşturduğu yönünde bir görüş ileri sürerler. Dolayısıyla ideologlar, fikir gücü, ahlaki seviye, toplumsal davranış biçimlerinin hepsini, somut devlet politikaları ve eğitim biçimi ile ilişkili olarak düşünürler (Yılmaz, 2011: 9). İdeoloji, zaman içerisinde farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanılsa da esas itibarı ile din ve gelenek kavramına mesafeli bir konumdadır.

İdeoloji kavramı ilk defa Fransız aydınlanmacıları tarafından bir düşünceler bilimi yerine kullanılırken “bilim” kelimesinin yarattığı çağrışımlara benzer bir pozitif çağrışım yaratıyordu. İdeolojinin “yanlı düşünme” anlamının ağırlık kazanması politik pratiğe ve siyasal anlamlara bürünmesi ile ağırlık kazanan bir yönelimdir.

İnsanoğlunun hakikate erişmek için kullandığı -içinde edebiyatın da bulunduğu- düşünme yöntemleri, modern anlamdaki ideoloji kavramından oldukça farklı bir alana tekabül ediyordu. Çünkü “ideoloji çağı, geleneksel

toplumların çöküşünden sonra rakip gruplar arasında yoğun düşünsel tartışmalarla geçen belirli bir sanayileşme evresine denk düşer” (Mclallen, 2012: 8). Geleneksel manadaki düşünce metodlarının karakteristiği, yayılma biçimleri, sınırları ise ideolojilerden oldukça farklı bir alana yönelmekteydi. Hatta “ilk zamanlar ideoloji, geleneksel inançlar ve bunlarla birlikte var olan yapıların parçalanmasını amaçlayan devrimci bir düşünce” (Bluhm, 2014: 23) olarak değerlendirilmiştir. Edebiyatın, -bir sanat olarak- oluşturduğu varlık ve anlam alanı, duygusal bir yönü de olduğu için bilim ve ideoloji ile her zaman uyumlu bir biçimde gelişmez.

Edebiyatı, hakikati kavrama çabası olarak odağa alan Ray Livingston, *Geleneksel Edebiyat Teorisi* adlı çalışmasında ‘logos’u ilahi bir odaktan insana doğru geleneksel bilgi akışı olarak tanımlar (Livingston, 1998: 10-11).¹ Geleneği de yaratıcının rızasına ve emirlerine uygun olarak gerçekleştirilen hareket tarzları, kutsal kitapları da kapsayacak şekilde yazısız hukuk ve doktrin bütünü anlamında kullanır. Bu ayırım, modern ideolojilerle geleneksel düşünme biçiminin farkını ve modern dönemde örtük de olsa bir çatışma içinde olduğunu gösterir. Bu noktadan daha çok geleneksel düşünme biçimleri, tarih, mekân gibi kavramlarla ilişki kuran yerlilik kavramı, edebiyat-ideoloji ilişkisi ekseninde geçişken ve verimlilik vaat eden bir düşünsel alan oluşturur.

Edebî biçimler içerisinde roman türünün ortaya çıkışının evrensellik, ideoloji, yerlilik gibi kavramlara ışık tutabilecek bir özelliği olduğu tespit edilebilir. Batı merkezli aydınlanmacı dünya görüşü, edebiyatı da kendi geliştirdiği evrensellik çerçevesi içerisinde yeniden tanımlama girişiminde bulunur. Edebiyatı ideolojik bir aygıt olarak kullanan bu bakış, Avrupa dışı, özgün bir modernleşmeyi söz konusu dahi etmez. Bu durumun bir göstergesi olarak roman türünün gelişimi incelenebilir. Macar eleştirmen Lukacs göre “modern çağın başat edebî türü olarak romanın doğuşu insan bilincindeki radikal bir kopuşa denk gelir. Bu kopuş, modeli eski “Yunan” toplumu olan bütünlüklü bir deneyimden modern dünyanın parçalanmış deneyimine geçiştir. Bütünlüklü çağlarda hayat kendiliğinden anlamlıdır, (anlam hayata içkindir) başka bir deyişle hayatla öz arasında bir uçurum yoktur. Bu, insanın arzuları ve eylemleriyle dış dünya arasında bir uyum olduğunu gösterir. Oysa roman, somut, yaşanmış bir deneyim olarak bütünlüğün parçalandığı ama bütünlük ihtiyacının sürdüğü bir dünyanın epiğidir” (Lukacs, 2003:11).

1 Livingston, Coomaraswamy’ye dayandırarak logosu; Yahudilikte Allah’ın yaratıcı güce sahip olan ve insanoğlu ile iletişim vasıtası olan kelamı, Sokrat öncesi felsefede: kâinatı idare eden prensip, Hristiyanlıkta aslında Allah’ın kendisi olan ve Hz. İsa’ya tecessüm eden Allah’ın yaratıcı kelamı, gibi anlamlarda kullanır.

Bu bağlamda modernleşme öncesindeki edebi türlerin -başka kültürlerden alınmış olsa dahi- “bütünlüklü” dünya görüşlerinin ürünleri olduğunu söylemek mümkündür.²

Bütünlüklü dünya görüşlerinin parçalanması ve bu parçalanmış yapıda “ideolojik” düşünme biçimlerinin yeşermesi “modern” dönemin sonucu olarak arka planında Avrupa merkeziliği evrensellik olarak sunan bir “ideoloji”nin izlerini taşır. Parçalanmışlık, çatışma, gerilim ve çok seslilik gibi kavramlarda olduğu gibi “ideoloji” sözcüğü de “kullanışlı fakat birbiri ile bağdaşmaz nitelikte birçok anlamı” (Eagleton, 2020:17) ihtiva eden bir terimdir. İdeoloji kavramını, en genel manalarda “sistematik bir fikir yapısı veya anlatısı”, “gerçekleri olduğu gibi yansıtmayan bir fikir yapısı” olarak ifade etmek mümkünse de Eagleton bu konuda oldukça fazla tanıma atıf yapar.³ Bu tanımların çokluğu ve zaman zaman birbiri ile çelişkili durumlar ifade etmesi, sürekli istikrarlı bir akış içinde biçimlenen zihniyet ve dünya görüşü kavramları ile yerlilik kavramlarının farkını da ortaya koyabilir. Bu fark bütünlüklü dünya görüşlerinin uğradığı değişimin ideoloji kavramının ortaya çıkışı ile aynı zamanda da edebiyatın biçim ve içerik açısından işlevlerinin değişmesi ile de ilgilidir.

İdeoloji kavramı, çok taraflı ve değişken bir çatışmanın enerjisini temsil ettiği için bütünlüklü dünya görüşlerinden oldukça farklı bir noktada biçimlenir. Çünkü “İdeoloji, farklı kavramsal liflerle bir doku halinde örülmüş bir metindir. Farklı tarihlerde yoğrulmuştur.” (Eagleton, 2020: 17) Bu açıdan bakıldığında ideolojiler, kavramları iyi-kötü, doğru-yanlış, erdem ve ahlaka uygun olan ve olmayan gibi sınıflandırmalar etrafında okuyan kadim ve

2 Türk edebiyatı içerisindeki tüm edebi türler bu bağlamda başka milletlerin edebiyatlarından alınmışsa da bu bağlamda bütünlüklü türler olarak değerlendirilebilir. Bütünlüklü oluşun bir anlamda “yerli” olmakla da bir ilişkisi vardır. Modern edebî türlerin de yerleştirilebilmesi imkânını da bu düşünme biçimi içinde barındırır. Bu kavramsallaştırmanın bir ucu “Bir Türk romanı olabilir mi?” sorusu üzerinden edebiyat ve yerlilik tartışmasına bağlanabilir. Yerelden evrensel ilerleyen süreç içerisinde bir tür olarak romanın evrensel edebiyatın temsilcisi olarak öne sürülmesi de tartışılabilir durumdadır. “Zira edebiyatın bir birlik oluşturduğu fikri “ötekiler”in farklı bir biçimde gelişme imkânını reddetmekle kalmaz, aynı zamanda Batı Avrupa’nın tasarımlarına uymalarını da talep eder.” (Jusdanis, 2018:26) Dolayısıyla ideolojik bir pencereden romanın tek olduğu ve onun Avrupa’ya ait bulunduğunu iddia etmek, Oryantalizme yakın bir perspektif olarak değerlendirilebilir.

3 Bu tanımlardan bazıları şunlardır: a) Toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci b) Belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi c) Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya çalışan (yanlış) fikirler d) Sistematik şekilde çarpıtılan iletişim e) Özneye belirli bir konum sunan şey f) Özdeşlik düşüncesi e) Toplumsal olarak zorunlu yanılsama f) Söylem ve iktidar konjonktörü g) Toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri h) Bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam i) Eylem amaçlı inançlar kümesi j) Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştüğü süreç... (Eagleton, 2020: 18)

bütünlüklü dünya görüşlerine göre çok daha akışkan, değişkendir. Bu değişkenlik ve çatışma enerjisinden beslenme özelliği, modern dünyanın çabuk değişen ve karmaşık yapısında işlevsel olarak dünya görüşlerine göre daha kısa vadeli çözümler üretmekte verimli bir alan vaat eder.

Modern ideolojiler siyaset marifeti ile toplum tasarımı yaratma hedefindedir. Bu açıdan genel itibarı ile din, bilim ve gelenekle çatışma halinde bulunurlar. Yerlilik kavramının çoğunlukla atıfta bulunduğu gelenek, kültür, tarih, toprak gibi kavramlar; dünyevi bir tasarımı olan ve bu tasarımı gerçekleştirmek için siyaset, politika ve bilim gibi aydınlanmacı stratejileri temel alan ideolojilerce kontrol altına alamadığı sürece tehlikeli bir konumda bulunur.

İdeolojilerin dünya ile ilgili akla dayanan tasarımları, ideoloji üreticisi olarak “aydın”ların ve “entelektüel”lerin kendilerine özel bir konum elde etmelerine olanak sağlar. Nitekim, hakikat haberciliğinden müstensihliğe kadar geniş bir yelpaze içerisinde tanımlanan “yazar”ların modern dünyada “aydın” veya “entelektüel” olarak algılanması mevzubahistir. Bu konum yazarların devlet işleri ile de içli dışlı olmalarına; dahası zaman zaman devletin içinde ve karşısında ideolojiler açısından etkili olmalarına neden olmuştur.

Dünya görüşü ve zihniyet kavramları ile “ideoloji” arasındaki fark, ‘aydın’ kavramından hareketle de ortaya konabilir. Modern çağda sanatkarların da aydın kavramı altında değerlendirilmesi, geleneksel manadaki yaratıcı muhayyile ile daha yakın bir anlam bağı kuran yerlilikle ideolojik düşünmenin sanat üzerindeki çatışma alanlarından birini oluşturur. Aydın-entelektüel kavramları ile yerlilik meselesinin ilişkisi de çatışmalı bir alan oluşturur. Edward Said’in entelektüelliğin birincil şartını “sürgünlük, marjinallik ve yabancılık” olarak belirlemesi, yerli düşüncenin asla entelektüel bir birikim olarak algılanmaması gerektiği gibi yanlış bir düşünme biçimine kapı aralar. Bu bakışa göre yerli zihin ait olduğu kültürel, tarihi çerçeve ile bir biçimde sürekli bir uzlaşma halindedir. Bu uzlaşma halini verimsiz bir durgunlukla eşleştiren Türk solu, genellikle yerliliği Said’in “yabancı”sının karşısında konumlandırır. Yerliliği bir biçimde muhafazakârlık, yerellik, taşralılık gibi durağan kavramlarla ilişkilendirmek yerli düşüncenin nitelik olarak da umut vaat etmediği ön yargısını içerir. Said’in vurguladığı yabancılık, bireysel bir psikolojik durumdan ziyade entelektüelin toplumla olan çatışma noktalarını ve bu çatışmalar dolayısıyla içine düştüğü ‘öteki’ pozisyonunu ifade eder. Said’in tanımının temel noktası “entelektüelin statüko karşısında neredeyse daimî bir muhalefet konumunda olması gerektiğidir (Said, 2009: 24).

Genel itibarı ile Türkiye’de sol, kendi aydınını *sürgün, marjinal ve yabancı* çerçevesinde konumlandırırken sağın din, ortak tarih, gelenek, kültür gibi miraslar üzerinden toplumla kurduğu ilişkiyi yapay ve kolaycı bulur. Zira sağ, kitleleri arkasına alarak, tarih ve kültüre sığınarak kendine korunaklı bir alan inşa eder. Bu kaynakların emek sömürüsü için kullanılan araçlar olduğu ön yargısı üzerinden sol, sağ bu bağlamda kültürel konformizme düşmekle suçlar. Dolayısıyla sağın bu tavrını uzlaşa üzerine bina etmesi ve muhafazakârlığı sebebiyle onu gelişime açık olmama, evrensel gerçeklerden kopma gibi noktalardan tenkit eder.

İlerleyen süreçte ideolojinin, bilim, din, sanat, siyaset, ekonomi gibi birçok alanda kendine anlam ilişkileri inşa ettiği gözlemlenebilir. Fakat özellikle Marks’ın ideolojiyi tanımlama girişimlerinin⁴ siyaset, ekonomi, sosyoloji alanlarında Marksist düşüncenin kendine bir mevzi oluşturduğunu, bu mevzinin de “sol” olarak nitelendiğini söylemek kaba hatları ile yanıltıcı bir tespit olmayacaktır. Her ne kadar Marks ideolojiyi olumsuz bir manada algılamışsa da 20. yüzyılda Lenin’in ideolojiyi bir eylem aracı olarak olumlamasından sonra Marksistler arasında da bu olumsuz bakış silikleşmiştir (Mardin, 2017: 21).

Tarihsel süreçte sol ve sağ ideolojilerin Türk düşünce dünyasında ve edebiyatında belirgin bir biçimde ortaya çıkışı, Cumhuriyet sonrasında gözlemlenebilirse de toplumsal hareket olarak solun tarihinin II. Meşrutiyet ile başladığı söylenebilir. II. Meşrutiyet’ten 1925’e kadar Osmanlı Solunun uzun süre düşünce, edebiyat ve sanatta çok etkili olmadığını söylemek mümkündür. Solun nispeten etkili söyleminin ortaya çıkışı için Zekeriya ve Sabiha Sertel’in çıkardığı *Resimli Ay* dergisini ve bu derginin yazar kadrosu arasında yer alan Sabahattin Ali ve Nazım Hikmet’in isimlerinin dolaşıma girmesini beklemek gerekecektir.

Yerlilik ve Türkiye’de İdeolojik Yönelimler

Yerlilik, bugünün iç içe geçmiş, küreselleşmenin dünyayı ele geçirdiği bir çağda çokça kullanılan fakat kapsadığı alan çok da belirginleşmemiş bir kavramdır. Net bir biçimde söylenmesi gerekir ki “yerlilik” bir ideoloji değildir. Yerlilik ideolojilerin beslendiği veya karşıt bir pozisyonda fikir ürettiği bir “hal”dir. Katlaşılarak ideolojilere eklenmesi onun verimliliğini azaltır.

4 Marks ideolojiyi gerçeği “maskeleyen”, doğruyu olduğu gibi yansıtmayan bir sistem olarak düşünür. Ona göre ideoloji “yanlı fikir”dir. Marks, kendisinin sosyal realite hakkındaki fikirlerini ideoloji olarak görmüyordu. (Mardin, 2017: 15 ve 21)

Bu manada politikleştirilmiş ve içi boşaltılmış “yerlilik” siyasal bir ideoloji olarak düşünülebilir.

Yerlilik; tarihi süreklilik içerisinde bir aidiyet hissi, zihniyet oluşumu, bir netleşme ve berraklaşma çabasıdır. Bu sebeple gelenek gibi güncel ve her an yeniden inşa edilen bir hâle vurgu yapar. Bu vurguyu yaparken kendine tarih ve kültürden birtakım dayanaklar bulur. İdeolojilerin de bu dayanaklar üzerinden konuşuyor oluşu, yerlilik meselesinin dil-kültür-edebyat yerine ideolojik perspektiflerce verimsiz bir alanda tartışmaya açılmasına neden olur. Yerlilik ve edebiyat kavramları, ideoloji yerine dil, kültür, zaman ve mekân kavramları üzerinden tartışıldığında ideolojik tartışmalardan çok daha verimli bir kaynak oluşturabilir.

Yerlilik Türkiye’de daha çok “teoloji, mitoloji, ahlak ve edebiyat” gibi alanlar üzerinden tartışılırken ideolojik düşünme biçimi bu alanların her biri üzerinden yerlilik kavramını tartışır. Bu bağlamda günümüzde sağ, sol, İslamcı ve milliyetçi ideolojilerin her birinin yerlilik karşısında çeşitli stratejiler geliştirerek onun etki alanından istifade etme yönelimlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Kurtuluş Kayalı’nın tespitiyle yerlilikten çokça bahsedildiği dönemler, ondan iyiden iyiye uzaklaşıldığı dönemlerdir (Kayalı, 2005: 141).

Modern ideolojilerin yerlilik kavramı ile ilişkisi daha çok onu araçsallaştırarak kendi “yanlı görüşlerine” dayanak hâline getirmek şeklinde ortaya çıkar. Bu sebeple ideolojiler içerisinde aynı dönemde çelişkili ve bu çelişkinin sonuçlanmamasından kaynaklı kısır döngülere tesadüf edilebilir. “Söz gelimi bazı İslamcılar ümmetçi bir bakışın desteğiyle, yerliliğin bir ulus devlet projesi olduğunu, evrensel kaidelerin (bazı yönelimlerde doğrudan Kur’an-ı Kerim’in) karşısında toprağı bu denli önemli hâle getirmenin yanlış olduğunu vurgularlar. Bazı solcular, yerliliğin, solu sağcılaştırma projesi olduğu görüşünü savunmaktadır. Sağcı bir kısım düşünce adamları ise yerliliği sağa daha fazla açılım sağlayacak ve genişletecek bir teklif olarak kurgularlar. Buna karşı bazı seküler sağ çevreler yerliliği dinin etki alanına girmek olarak görmektedir” (Erol, 201: 183).

İdeolojilerin berisinde bir tanımlamaya ulaşabilmek için sahih bir yerlilik çerçevesi çizmek lazımdır. Bu tanımın başka kavramların atfı olarak değil; kendi anlam alanını tarif eden bir özellikte olması gerekir. Yerlilik, kelimenin kökeni temel alınarak hemen tüm tanımlama girişimlerinde “yer” ile ilişkilendirilir. Toprak, ülke ve üzerinde yaşananlarla birlikte genişleyen kavram “zaman ve mekân unsurları üzerinden şekillenen bir tecrübe, gelenek

ve tarihsellik” (Erol, 2016: 15) olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bir tür aidiyet biçimidir. Daha geniş anlamıyla yerliliğin “zaman, mekân ve millet/insan özellikleri itibarı ile taşınması, ithali veya ihracı mümkün olmayan görüşlerin yekûnu” (Erol, 2016: 32) olduğunu söylemek mümkündür. Yerliliğin kazandığı anlamlar kültürel, ideolojik, dinî ve tarihidir. Bu anlamlar içerisinde yerliliğin özgün bir bakış getirme gücü olduğu söylenebilir. Nitekim

“Yerlilik, herhangi bir toplumun, modernleşmenin birleştirici/yakınlaştırıcı etkilerinden ayırt edilebilecek kültürel, tarihsel ve yapısal (sosyolojik) özellikler bütününe tanımlayan bir kavramdır. ‘Türk modernleşmesi’ ifadesinde de karşılığını bulduğu gibi yerlilik, modern çağlarda, özellikle Batı dışı ülkelerin özgül biçimlenişini ifade etmek için kullanılır.” (Erbaş, 2014: 11).

Bu çerçevenin yanında toprağın üretim ile olan ilişkisine de atıfta bulunarak yerlilik kavramı tarif edilir. Lütfi Bergen de yerliliği tanımlarken ekonomik saiklerden hareket ederek onun coğrafi mânâda toprak değil, teorik hatta metafizik bir birliktelik olduğunu söyler. Yerliliğin en başta gelen kuralının “pazar kurmak” olduğunu belirten Bergen, Anadolu’da kurulan yapıda olduğu gibi ekonomiden sonra belli bir toprak sistemi, şehir inşası ve hukukun yerliliğin olmazsa olmaz şartı olduğunu ifade eder (Bergen, 2013: 12). Modern dönemde vurgulanan yerli üretimin kapitalizmle olan ilişkisi, onun yerlilikle ilişkili saikler bulmasının önünde engel teşkil eder.

Yerlilik ve yerliliğin karıştırılması, yerliliğin sadece coğrafyaya indirgenmesi, yerliliğin evrenselliğin karşısına konulması gibi çarpık eşleştirmeler, dağınık düşünme biçiminin ortaya çıkardığı problemlerdir. Öte yandan milliyetçi-sağ çevrelerde yerliliğin “ortak payda klişesine” kilitlenmesi, yerliliğin Osmanlılık ve Osmanlı modernleşmesi çerçevesinde yabancılaşmaya karşılık olarak önerilmesi, Anadoluçuluk, İslamcılık gibi yönelimlerin altına süpürülmesi de faydacı hedefler uğruna kavramın saptırılmasını örnekler (Erol, 2016: 15). Öte yandan yerliliğin birçok noktada bir savunma refleksi olarak ortaya çıkması onu çeşitli meselelerde sınırlılıklar içerisinde bırakır.

Daha çok Türk “sağ”ının olumladığı ve genellikle millilikle eş değer görülen ve kültürel sömürgecilik/hegemonyaya karşı bir direnç biçiminde gelişen “yerlilik” kategorisi, Türk solu tarafından “evrensellik” kavramının karşısına konumlandırıldığı için muhafazakâr ve durağan bir kavram olarak olumsuz bir bakışla değerlendirilir. Fakat bu bakışın yerlilik kavramına karşı bir “ideolojik” bir ön yargıyı içerdiği belirtilmelidir.

Yerlilik yönelimleri, evrenselliğin ve modernleşmenin karşıtı değildir. Yerlilik bir taşra durağanlığından ziyade, Türkiye’de geniş halk kitlelerinin sistematik olarak dayanarak ilerici bir enerji kazandıkları bir kültürel

sermayedir. Bunun yanında Batı dışı modernleşmenin olabirliğine dair tarihe ve kültüre gömülü bir inançtır. Hamasete evrilmemesi durumunda ve çerçevesinin belirginleştirilmesi ile farklı ideolojiler arasında kendine yer bularak -en azından gelişimi amaçlaması fonksiyonuyla- birleştirici bir konuda gelişebilir.

Yerlilik kavramını netleştirecek başka bir ayırım noktası da yerlilik, milliyetçilik ve ulusçuluk arasındaki farkın belirginleştirilmesi olmalıdır. Türkiye’de yerlilik büyük oranda imparatorluk deneyiminin tarihsel ve kültürel alanına da atıf yaptığı için Türk milliyetçiliği ile eşleştirilmesi oldukça güç bir kavramdır. Her ne kadar İsmet Özel, Lütfi Bergen gibi isimlerinin kültürel Türk vurgusunun Anadolu sınırlaması reelinde geliştirdikleri düşünceler de yerlilikle ilişkilendiriliyorsa da bu çeşit bir tavır kavramın anlam alanını daraltmaktadır.

Yerliliğin ulusçulukla kurduğu ilişki, Türk modernleşmesinin ilk dönemlerinde tarihe ve geleneğe karşı geliştirdiği yıkıcı ve inkâr edici tavırlar nedeniyle çatışmalı bir ilişkidir. Bu bağlamda “Memleket edebiyatı” ve hececi yönelimlerin yerlilikle doğal bir biçimde ilişki kurmadığını belirtmek gerekir. Bu çatışmalı ilişkide zaman zaman İslamcılıktan destek alan yerli yönelimlerin genel itibarı ile İslamcılıkla da eşleştirilmesi mümkün değildir. Zaman zaman dillendirilen “Anadolu Müslümanlığı” gibi ifadelendirmeler kapsam itibarı ile oldukça tartışmalı bir alanda durmaktadır.

Türk Edebiyatında İdeolojiler Çağının Başlangıcı Olarak Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Edebî Yönelimler ve Yerlilik

Şerif Mardin, Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel yapısını ideoloji kavramı çerçevesinde incelediği “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma” makalesinde Osmanlı’nın merkez-taşra ikilemini, ideolojik bir çatallaşmanın kaynağı olarak yorumlar. Fakat Mardin’in buradaki ideoloji ile kastı “tahrif edilmiş bir sosyal gerçek”tir. Esnaf, aydın ve yönetici sınıflarla geniş halk kitleleri arasındaki ilişkinin yarattığı ideolojinin Tanzimat’la birlikte aldığı biçim, Mardin’e göre Osmanlı ideolojisinin Batı dünyasının önermeleri karşısında yıkıcı bir sınanma geçirmesini ifade eder (Mardin, 1991: 22-81). Bu sınanmanın sonuçlarını edebiyat ürünleri üzerinden takip eden Mardin, Lucaks’ın “Tanrının terk ettiği bir dünyanın epiği” olarak tarif ettiği roman türü üzerinden bu okumayı yapar. Çünkü Türk edebiyatı, Orta Asya’daki ilk ürünlerinden itibaren büyük oranda Lucaks’ın Yunan eserleri için belirlediği

“bütünlüklü” bir dünyanın yansımasıdır. Roman ise “aşkın bir yurtsuzluğun ifadesidir” (Lukacs, 2003: 12).

Bu manada bütünlüklü dünya görüşü Livingston’un geleneksel edebiyat teorileri ile paralel bir söylemle oluşur. Diğer milletlerin edebiyatlarında olduğu gibi edebiyat, dinî veya mitik söylemini, kuvvetli tavrını modern dönemlere kadar devam ettirir. Mehmet Kaplan’ın *Tip Tahlilleri*’nde belirlediği tipler genel hatları ile bu bütünlüklü dünya görüşü ile paralel biçimde ilerler. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra toplum yapısının ve edebî söylemin karmaşıklaştığı gözlemlenebilirse de edebî söylemde ortaya çıkan çatışma ve gerilimlerin modern anlamıyla “ideolojik” olarak sınıflandırılmaktan ziyade bütünlüklü bir dünya görüşünde gözlemlenen sapmalar ve eklenmeler olarak değerlendirilmesi daha yerinde olacaktır.

Türk edebiyatında yerlilik problemi “Osmanlı’nın ‘yabancı’yla karşılaşma sürecinde ortaya çıkar. Süreç başından itibaren iki medeniyetin etkileşiminden çok birincisinin ikinci karşısında kendine bakması olarak açılmaya başlar.” (Narlı, 2010: 217). Tanzimat’tan önceki edebiyat için ortaya konan yerlilik tartışmaları her zaman belirli ölçüde anakronizme düşme tehlikesini içinde barındırır. Zira Divan Edebiyatı’nın biçim açısından gösterdiği yerli olmama durumu karşısında halk edebiyatı örneklerini yerli ürünler olarak ortaya koymak, oldukça tartışmalı bir yorum olacaktır. Fakat Ziya Paşa’nın *Şiir ve İnşa*’da sorduğu “Bizim bir edebiyatımız var mı?” sorusu sorgulama kapısının da Doğu-Batı çatışması üzerinden açıldığını gösterir mahiyettedir. Bu çatışmadaki çarpıtılmış tespitlerin tarafların da Bu sebeple yerlilikle ilgili tartışmaların Tanzimat’la birlikte filizlenmeye başladığını, Tanzimat sonrasında ise özellikle roman türü üzerinden somutluk kazandığı söylemek yanlış olmaz. Meşrutiyet sonrasında siyasal ideolojilerin belirginlik kazanmasından çok daha sonra yerlilik kavramı bu ideolojilerle ilişkileri üzerinden tartışılmaya başlanır. Dolayısıyla yerliliğin tartışma alanına girmesi cumhuriyet sonrasında sosyal ve siyasal şartlarına bağlı olarak ortaya çıkar.

Benzer bir biçimde bu dönemde edebiyat ve düşünce arasındaki ilişkinin siyasal anlamıyla “ideolojik” olarak vasıflandırılması için erkendir. Şinasi’nin Mustafa Reşit Paşa için yazdığı kasidelerde seçilen demokrasi izlenimleri de Namık Kemal’in Hürriyet Kasidesi’ndeki istekleri de Batılılaşma ve modernleşme yönelimlerinin belirlediği bir restorasyon talebidir. Tanzimat şiirinin belirleyici isimlerinden Abdülhak Hamit’in şiirindeki biçimsel yapı ve içeriğindeki yeni bohemlik de tam ideolojik olarak nitelenebilecek kesinlikte bir izlenim yaratmaz. Âkif Paşa, Ahmet Mithat ve Ziya Paşa gibi yazar ve

devlet adamlarının dünya görüşleri, modern ideolojilerle geleneksel dünya görüşleri arasında konumlanır. Meşrutiyet sonrası canlanan fikir ve sanat ortamı ideolojik düşünme için oldukça mümbit bir alan sağlar. Bu dönem Cumhuriyet deneyiminin ideolojik çekirdeklerinin ortaya çıktığı dönemdir.

Hegel ve Feurebach gibi düşünürler ideolojilerin ortaya çıkışını tarihsel şartlarla ve insanoğlunun bu şartlar karşısındaki doğal eğilimleri ile birlikte değerlendirir (Mardin, 2017:). Tanzimat süreci sonrasındaki Osmanlı toplumunun yüz yüze geldiği şartlar, öncelikle ideolojik yapıların belirginleşmesini daha sonra bu yapıların oluşturduğu çatışmalı modern toplum yapısını ortaya çıkarır. Tarihsel koşulların doğal etkisi ile öne çıkan milliyetçi söylem, edebiyat ve ideoloji açısından bu dönemde önemli bir noktada ortaya çıkar. Edebiyat, ideoloji, toplumsal yapı ve kültür tarihi arasındaki ilişkilerin Türk romanı açısından ilişkisini rahatlıkla gözlemleyeceğimiz bir süreç olarak “Millî Edebiyat” henüz hazırlık aşamasında olan yerlilik düşüncesinin ideolojik dayanaklarının olduğu dönem olması bakımından da oldukça önemlidir. Zira kavram olarak yerlilik bir yere ait olmayı imliyorsa ‘millî’ kavramı da bir millete ait olma çağrışımı yaratır. Edebiyatın “milletin tarih içerisinde oluşturduğu karakteristik özelliklerini, estetik birikimini ve sosyal siyasal hayatın bütün arayış ve yansımalarını” (Argunşah, 2011: 185) ifade ettiği düşünüldüğünde millilik ve yerlilik kavramları arasındaki çok yönlü ilişki daha rahat anlaşılabilir. Fakat dönemin temel ideolojik yönelimi olan Türkçülükle yerlilik kavramının eş görülmemesi gerekir. Zira özellikle bir kimlik inşası süreci olarak cumhuriyet ideolojisinin de temel ideologlarından biri olarak kabul edilen Ziya Gökalp’in eserlerinde epik öze dönüş karakteri, milliyetçilik ve yerlilik arasında problemlili de olsa bağ kurar. Öte yandan Gökalp’in medeniyet tasavvurunda oldukça yoğun biçimde görülen Batı medeniyeti vurgusu milliyetçilik ve yerlilik arasındaki mesafenin uzaklaşmasına neden olur⁵.

5 Bu konuda bir ideoloji olarak “yerlilik” kavramına eleştirel bir bakış geliştiren Fırat Mollaer’in tartıştığı Yahya Kemal-Ziya Gökalp ikilemi dikkate değerdir. Yerliliciliğin Retoriği adlı kitabında Fırat Mollaer, “Ziya Gökalp’in Yahya Kemal’e söylediği ‘Harabîsin harabatı değilsin, gözün mazidedir ati değilsin’ sözü ve Yahya Kemal’in ‘ne harabiyim ne harabatıyım kökü mazide olan atiyim.’ cevabı ekseninde Yahya Kemal’in yerlilik konusunda daha dışa açık olduğunu ifade eder. Ziya Gökalp’in de kitaplara ve fikirlere kapanmış bir yerlilik tohumunu temsil ettiğini belirtir. Kitabında Mollaer, ‘bu ülke’, ‘bu topraklar’ ve Türk Müslümanlığı gibi kavram ve kelimeler üzerinden ilerleyen yerlilik retoriğinin içi boşaltılmış hâlini eleştirir. Ona göre, Yahya Kemal’in temsil ettiği muhafazakâr yerlilik söylemi, İslamcılıktan kopuştur. Babanzade Ahmet Naim’le Yahya Kemal arasındaki tartışmaya dayanarak Sünnî İslamcı bakışın Türklükle bağlantı kuran yerli bir anlayışı reddettiğini belirtir. Bu vesile ile “bir tarafta (İslamî) evrenselci, diğer tarafta yerlici vaziyet alışların yerlilik meselesinin ilk tartışıldığı yıllarda da karşı karşıya geldikleri ve çatıştıkları tespitinde bulunur. Bu çatışmada Yahya Kemal-Tanpınar sürekliliğini, yerliliğin içe kapanış sürecini engellediği savıyla olumlar (Mollaer, 2018’den Akt.Hüküm, 2019).

Millî Edebiyat Dönemi'nin hikâyedeki öncüsü sayılabilecek Ömer Seyfettin'in eserlerinin tahkiyeli anlatıma dayalı oluşu, millî roman veya "Türk hikâyesi" kavramının çerçevesinin belirlenmesi açısından Ömer Seyfettin'in hikâyelerinin ilk örnek olarak kullanılabilmesine olanak tanır. Millî Edebiyat Dönemi'nin manifestosu sayılabilecek bir metin olarak Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı ama imzasız olarak yayımlanan "Yeni Lisan" makalesi, düşünsel olarak Türk edebiyatının yerli kaynaklarla dil ve muhayyile alanlarında ilişki kurmasını salık verir. Hikâyelerinin içeriğine bakıldığında ise yerlilikten ziyade Türkçülük ideolojisinin ağırlığı hissedilebilir.

Şiirde, Rıza Tevfik ve Mehmet Emin Yurdakul'un başlattığı heceye dönüş eğiliminin dil üzerinden yerlilikle ilişkisi kurulabilirse de yerliliği şiirin biçimiyle sınırladıkları için ilerleyen süreçte bir alan daralması yarattığı söylenebilir. Üstelik Rıza Tevfik yerli bir değer olarak kabul edebileceğimiz Bektaşî nefesleri yazmış olmasına rağmen ideolojik olarak Osmanlıcı, Batıcı ve Pozitivist ideolojilerin arasında oldukça belirsiz bir konumdadır. İlerleyen süreçteki hececî yönelimlerin bu biçimsel daralması ve bu daralmanın milliyetçilik ve yerlilik fikrini eşitleme yöneliminin, romanda olduğu gibi gerçekçi tabandan yoksun bir millî romantik bakış açısı geliştirdiğini söylemek yanlış olmaz. Nazım Hikmet'in, Garip şiirinin ve İkinci Yeni'nin yerli kaynaklar karşısında evrensel biçim ve şiir anlayışını tercih etmelerinin kökleri bu daralmada aranabilir. Nitekim Cemal Süreya'nın "Folklor Şiire Düşman" yazısı da bu kalıplaşmanın yarattığı daralmayı eleştirirken yerli kaynak olarak telakki edilebilecek 'folklor'u söz konusu eder.

İkinci Meşrutiyet dönemindeki düşünsel çatışmalar, daha sonraki dönemlerde yapılan yerlilik tanımlarının sahil kaynaklara oturmamasın neden olan anakronik bir ilişki yumağı oluşturur. Bu çarpık ilişkilendirmenin daha somut bir örneği, Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif arasındaki gerilimdir. Tevfik Fikret'in evrenselci, İslam'a karşı reddiyeci dili; karşısındaki Âkif'in savunusu, çoğunlukla ilericilik-gericilik, Doğu-Batı perspektifleri açısından tartışılır. Oysa ki Âkif'in modernleşme, statüko ve gelişme karşısındaki tavrı, oldukça ileridir. Bu noktada Akif'in yerli ve millî olarak tasnif edilmesinde de problemler vardır. Her ne kadar manzumelerindeki tabloların gerçekçiliği açısından yerlilikle ilişkilendirilebilirse de yerliliğe bir taraftan sahip çıkmak isteyen milliyetçi söylem bugünden, Akif'i şiir dili, etnik kökeni ve evrenselci İslamcılığı açısından yerlilik çerçevesinin dışında tutma eğilimindedir.

Servet-i Fünun realizmi de benzer biçimde yerlilikle düşünsel manada bir ilişki kuramaz. Halit Ziya'nın romanlarında şahıs kadrosu, kurguya yön veren ilişkiler ve mekân yine sınırlıdır. Bu sınırlılık, konu ve bakış açısının da yerli özelliklerle ilişki kurmasına mâni olur. Yapay bir Doğu-Batı karşılaştırması ve küçük grupların etrafında dönen ilişkiler, geniş halk kitlelerinin yaşamıyla organik olarak bir bağ kurma noktasında oldukça eksiktir. Bu eksiklik Eylül romanında da gözlemlenebilir. Oysaki realizmin yerlilik düşüncesi ile kurabileceği bağ gerçekçiliğin yanında mekân insan ilişkilerinde her sınıfa, geniş halk kitlelerinin yaşama biçimine veya kültürel kodlara nüfuz edebilme becerisi ile ilgilidir. Servet-i Fünun Dönemi içinde eserlerinin bir kısmını vermiş olmasına rağmen özgün bir yönelimi olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, yerlilikle natüralizm arasındaki bağı ilk olarak ortaya çıkaran bir özelliğe sahiptir. Bilinçli bir tercih olmasa da Gürpınar'ın romanları İstanbul'un yerli hayatı hakkında canlı ve ilgi çekici bilgiler sunar. Fethi Naci'nin Gürpınar için yaptığı, "roman okuyucusundan çok toplumbilimcileri ilgilendiren bir yazardır." (Naci, 2012: 4) yorumu, zaman zaman kuvvetli gözlemler yoluyla yerli malzemeyi romanlarında kullandığının göstergesidir.

Millî Edebiyat'la başlayan ve Millî Mücadele ile devam eden süreçte, romanda erken cumhuriyet ideolojisi "halka doğru" manifestosu ile Anadolu'ya, köye yönelme fikrini de ortaya çıkarır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin ve Halide Edip'in eserlerinin büyük bir kısmında bu halka doğru yönelişin izlerini görmek mümkündür. Fakat bu eserler, "Anadolu'yu, köyü, coğrafyayı, orada yaşayan insanları, o insanların yaşamını, kültürünü, inanç ve geleneklerini yansıtan, bize özgü yerli" (Karaca, 2010: 268) yapıtlar olmak konusunda yetersiz sayılabilecek eserlerdir. Bu yetersizliğin esas sebebi, eserlerin özel ideolojik söylemleri vurgulamak üzere yazılmış olmalarından ileri gelir. Benzer bir eksiklik 50'lerden 80'lere kadarki süreçte gelişen köy romanları için de farklı bir ideolojik yönelimle mevzu bahis edilir. Bu dönem romanları, nasıl Cumhuriyet'in ilk yıllarının ideolojik etkisi ile yazılmışsa 50-80 dönemi köy romanları da sol ideolojinin güdümünde ilerlediği için doğal yerli kaynaklarla ilişki kuramaz. Bu biçimde sola mal edilen toplumculuk kavramı sırtında "halkına yabancı olma" ithamının kamburunu hissedecektir.

Yeni kurulan Cumhuriyet'in değerlerinin halka benimsetilmesi şeklinde özetlenebilecek bu ideolojik yapı; Batıcı olması, yeni bir orta sınıf oluşturma çabası içermesi ve Osmanlı içerisinde yerli olarak tanımlanabilecek değerlere genel olarak muhalefeti nedeniyle halkla arasına mesafe koymuştur.

Romancıların bu ideolojik tutumu, edebiyat yoluyla sistem ve halk arasındaki mesafenin kapatılmasına yöneliktir. *Yaban*, *Nur Baba*, *Vurun Kahpeye*, *Çalıkuşu*, *Yeşil Gece* gibi romanlarda bu çaba net olarak gözlemlenebilir. İdeolojinin çığ bir biçimde romanda kullanıldığı bu yapı, teknik anlamda kusurlara sebep olur. Fakat iyi edebî eser, kendi iç dinamikleri ile bu yapaylığı aşabilir. Söz gelimi Halide Edip'in 1939 yılında yayımladığı *Sinekli Bakkal* romanı Doğu-Batı sentezi fikrini oldukça zayıf bir ideoloji kurguyla anlatmasına karşın özellikle Sinekli Bakkal Mahallesi'nin mimarî ve sosyolojik özellikleri bağlamında yansıtılmasında başarılıdır. Tanpınar, *Sinekli Bakkal* için "Kitabın asıl güzel ve büyük tarafı yerli olması, bize ait şeylerle dolu olması ve cemiyet hayatımızın çok mühim bir dönüm yerinde ondan kesilmiş bir makta gibi canlı, vazıh ve her türlü maniye'den uzak bir aynası olmasıdır." (Tanpınar, 1970: 318) yorumunu yapar. Bu yorum, ideolojik sınırlamaların karşısında romanın yerlilikle estetik bir yönden bağ kurabileceğinin göstergesidir.

Ahmet Kutsi Tecer, Kemalettin Kamu, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi şairlerin şiirleri için de söylenebilecek bu yerli olamama durumunun birincil sebebi ideolojiktir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in getirdiği yeni değerleri halka benimsetirken halkçı görünen ve fakat halka tam olarak eğilemeyen yapı edebî çevrelerde de sosyal yapıda olduğu gibi büyük oranda gerçekçi bir karşılık bulamamıştır. Reşat Nuri'nin *Çalıkuşu* romanında Feride'nin Anadolu macerası içerisinde Anadolu kasabalarının, yerli ahlakı, dayanışmaya dayalı yapısı yer yer kendini hissettirir; fakat yeni eski karşılaştırmasında yeni ve eski arasındaki asimetrik yapı eserin yerlilikle bağ kurmasının önünde bir engeldir. Bu ideolojik engel, *Yeşil Gece*'nin kurgusu içerisinde daha net gözlemlenebilir.

Cumhuriyet ideolojisinin halkla ilişkisini ve dolayısıyla yerlilik karşısındaki pozisyonu hakkında ipucu sunma noktasındaki birincil eserler, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarıdır. Zira *Yaban* romanı için Berna Moran'ın getirdiği eleştiriler, bürokrasi ve halk arasındaki uçuruma yöneliktir. "Cumhuriyet'in yerlileri kimdir?" sorusu halk-aydın çatışmasının ve bu iki grubun birbirine yabancılaşmasının romandaki göstergelerinden biridir. Moran'a göre "*Yaban* romanında vurgulanan karşıtlık, vatani kurtarmak için savaşan ilerici aydınlarla Kurtuluş Savaşı'na inanmayan gerici köylüler arasındadır" (2007: 205). Bu söylem, Anadolu halkı ve aydın arasındaki farklılığı yerlilik ekseninde değil Kemalizm karşısında her iki grubun konumuna göre belirlediği için yerliliği vurgulama noktasında sorunlu bir durum ortaya

çkar. Aydını temsil eden Konakzade Ahmet Celal'in köylüyü "terbiye görmemiş, galiz, iğrenç ve çirkin bir goril sürüsü" ifadeleri ile âdeta grotesk bir çerçevede tanımlaması aydın ve halk arasındaki yabancılaşmanın boyutunu gözler önüne serer.

Yerlilik ve Türk Solu

Yerlilik kavramı, Türkiye'deki ideolojiler arasında oldukça etkili çatışma alanları vücuda getirmiştir. Bu çatışma alanlarının Türkiye'nin şartları dolayısıyla çeşitli çarpık karşılaştırmalarla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle Türk solundaki bazı yönelimlerin yerliliği bir öteki olarak algılaması, hem solun düşünce geliştirme çabasında bazı sınırlılıklar oluşturduğu hem de yerliliğin çok yönlü bir fikir tabanı üretmesine engel olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 1960'lı yıllardan sonra ideolojik kutuplaşmalarla birlikte iki karşıt cephede konumlanan ideolojik tartışmalar yerlilik kavramını 90'lı yıllardan sonra tartışma döngüsüne dahil etmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren sola yerli olmamak suçlaması sürekli bir biçimde yöneltmiştir. Din aleyhtarlığı, geleneksel değerler karşısında eleştirel tutum, Kemalist-seküler bürokratik elitizmine ve Batı odaklı modernleşmeci kaynaklara yatkınlık, halka yabancılaşma gibi birçok sebep, solun kökü dışarıda ve halkına uzak tavrına sağ cenahtan delil olarak gösterilir. 80'lerden sonra

"Cumhuriyet Batılılaşmasının topluma tepeden bakan ve onun değerlerini dönüştürmeye çalışan otoriter zihniyetiyle sol arasındaki yakınlaşma, solun, sağ tarafından Batılılaşmacı elitizmin yanında gösterilmesine sebep olacaktır. Bu eleştiriler, solun devrimci bir pratiğin esaslı öznelerinin dışında konumlanması, 'yere basmayan' bir teori hareketi olarak algılanması veya Tanzimat ve İttihat Terakki'den bu yana oluşan aydın modelinin sola sirayeti şeklindeki değerlendirmelerle sürer. Özetle, sağ entelektüelin yerlilik meselesi üzerinden sola yönelik eleştirisi dört konu üzerinde odaklanır: (1) Dine, tarihe ve geleceğe karşıtlık; (2) birinciyle ilişkili olarak, toplumla irtibat kuramamak; (3) ithal teorilerle çok fazla meşgul olarak Türkiye gerçekliğine uzak kalmak, onu açıklayamamak; (4) Türkiye'nin çıkarlarına karşı olan siyasi sonuçlara bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde hizmet etmek" (Erbaş, 2020: 5-8 ve11).

Bu eleştirilerin zaman zaman sol içerisinde de yapılmış olması sol-yerlilik tartışmalarına derinlik katar.

Yerlilik kavramı, öncelikle Türk solu tarafından, sağcılığın kendi ideolojik yapısını içinde akıtılabileceği bir mecra olarak eleştirilir. Yerliliğin "bir düşünce tarzı değil bir iddia olduğu, icad edilmiş fakat idrak edilmemiş bir süreç olduğu" gibi argümanlarla yerliliğin yapaylığı üzerinden yerlilikle ilgili

olumsuz bir çerçeve çizilir. “Millî orta sınıfın kendini haklılaştırmak için diğer taraflara saldırısı” (Çiğdem, 2012: 68) olarak nitelenen yerliliğe karşı geliştirilen bu denli sert eleştirel bakış açısı, kavramın ideolojik temelde tartışılması ile ilgilidir. Tartışmanın köklerinde Osmanlı Devleti’nin yıkılışı sonrasında yeni kurulan Cumhuriyet’in kendini tanımlama çabaları, halk bürokrasi ayrımı, muhafazakârlık, milliyetçilik kavramlarının Osmanlı’dan miras kalan konumları vardır. Tartışmanın köklerinin Osmanlı Devleti içerisinde kalışı ve yerlilik mefhumunun belirginleşmediği bir dönemde olması Türkiye’deki yerlilik tartışmalarının sadece kültür, dil veya edebiyatla ilgili olmasının önünde bir engeldir. Tanzimat’la başlayan süreç içerisindeki Batılılaşma çabasının hem Osmanlı’nın son dönemlerinin hem de Cumhuriyet sonrası Türk modernleşmesinin temel yönlendiricisi olması Batı dünyası karşısında yerli kavramların ötelenmesini adeta zorunlu kılar. “Batı dünyasının, büyük savaşlar ve sömürgecilik devrini kapattığından beri, içindeki ve dışındaki ötekine yaklaşımda en cömert anahtar olarak evrensel insan haklarını seçmiş” (Kanetti, 1998) oluşu, Türkiye’deki yerli-öteki tartışmalarının Batılılaşma lehine yorumlanmasına sebep olur. Bu yorum, yerlilik karşısında solun her zaman evrensel değerleri savunan yeniliğe açık bir konumda olduğu yanılığını da içerir. Bu bağlamda, sol-evrenselci-Batıcı ortak yapı, yerlilik karşısında “kozmpolit değil, muzaffer uygarlıkların, kendi inanç, model ve zevklerini ‘evrensellik’ kisvesi altında herkese dayatmayacağı, zengin aidiyet duygusuna hakkını veren ve çok aidiyetli insanlara yer tanıyan” (Kanetti, 1998) bir ütopyayı düşler. Bu düşünce kendi karşısında ötekini yaratmak için yerlilik kavramı ile öncelikle “milliyetçilik” kavramını eşitler. Bu bakışın sonucu olarak sol, İslamcı, Anadolucu, Doğucu veya Osmanlı-Türk tarihinden yararlanma gayesinde olan fikir akımları kendisine karşıt cephe- de konumlandırır. Sol, yerliliği Marks’ın ideoloji tanımı içerisindeki yanlış bilinç⁶le eşleştirir.

1940’larda keşfedilen, 70’lerde ise popülerleşen bu tartışmalar; sağ açı- sı- dan tarihî ve kültürel olguların yerli dokularının kaynağına inmek anlamına gelir. Düşünce, siyaset, edebiyat gibi alanları yerlilik bağlamında okumak kimlik inşası sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak algılanır. Bu sebeple Türk sağ ve İslamcılığı benlik algısının oluşumunda sağladığı mekân ilgileri, dinî göndermeleri, dil ve ifade boyutu ile yerliliği önemser ve olumlu bulur. Batı karşısında Ahmet Cevdet Paşa, Sait Halim Paşa, Yahya Kemal, Ziya

6 Marks’a göre yanlış bilinç, insanın sosyal yapı içinde bulunduğu özel yerinin yarattığı görüş açısının yanılığın yol açan yönüdür. Yanlış bilinç sistematik bir hatadır. Hatamın kaynağı insanın, içinde gömülü bulunduğu bazı toplumsal özelliklerdir.

Gökalp, Mehmet Akif, Necip Fazıl, Nurettin Topçu, Erol Güngör, Sezai Karakoç gibi düşünce adamlarının yerliliği önceleyen bakış açıları öne sürdükleri söylenebilir (Metin, 2010: 23) Genel olarak “sağ”a yakın bir biçimde kategorize edilen bu isimlerin karşısında “sol” ve yerlilik kavramları ilişkisi üzerine düşünüldüğünde ise Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Attila İlhan, İsmet Özel gibi isimler akla gelebilir.

Toplumcu gerçekçiliğin halktan yana olmak, halkın değerlerine inanmak ve yönelmek gibi önerileri, Türk solu ile yerlilik arasındaki bağın en azından söylem üzerinden rahatlıkla ilişki kurmasına olanak tanır. Fakat bu durum aksine Tanzimat’la başlayan yerellik yabancılaşma paradoksunun ilerleyen dönemde daha çok Türk solu tarafından desteklenen evrensellik vurgusu, belirli ölçüde yerlilik eleştirisini içerir. Sola göre yerlilik kısmen, hem evrensel olana hem de emekten ve demokrasiden yana olanlara karşı olmak anlamına gelir. Özellikle 1998 yılında *Birikim* dergisinin “Yerlilik Üzerine Tezler” sayısındaki Ahmet Çiğdem, Vivet Kanetti, Tanıl Bora, Gürsel Korat gibi yazarların yazıları solun yerlilik düşüncesi karşısındaki duruşunu ifade eder niteliktedir:

“Türk sağının Türkiye soluna en cân-ı gönülden yönelttiği ve en inandığı eleştirilerinden biridir herhalde: “yerli olmamak”... “memleketten kopukluk”...“ayağını bu topraklara basmamak”... Bu itham, en yumuşağından, solun sahici olmadığı imâsını taşır içinde; sol, belki “iyi niyetli” olsa bile, nakilcidir, kitabîdir... giderek taklitçidir, züppedir. Bu imâ, böylece yumuşaktan sertte doğru gittikçe, en nihayetinde “dış yönlendirmeli”, “dış mihraklı” ve dahi “beşinci kol” suçlamalarına varır... Sağın sözlüğünde “yerlilik”, doğrudan doğruya “millîlik”tir. Bu yerlilik mefhumu, milliyetçiliğin kültürel ve sosyal-psikolojik bir boyutundan ibarettir: Daha sıcak, daha renkli, daha yumuşak bir millîlik kipidir. Millîliğin siyaset giydirilmemiş doğal ve kendiliğinden hâlidir.” (Bora, 1998).

Benzer eleştirileri aynı dergide Ahmet Çiğdem, yerliliğin bir düşünce tarzı olmadığını ve icat edilmiş bir mefhum olduğunu belirterek sürdürür (Çiğdem, 1998). Kemal Tahir ve Cemil Meriç’in adlarını zikrederek başladığı yazısında Nuray Mert de yerliliği Türk sağının açmazlarından biri olarak tanımlar:

“90’ların sonunda, ‘yerlilik’ kavramı daha geniş bir çevrede yaygınlık kazanmasına karşılık, eski anlamını kaybetti, tüm İslâmcılığın başına gelenler onun da başına geldi ve bu kavram da sağcı-muhafazakâr bir çerçeveye sıkıştı... Her konuyu, her sorunu, Batılılaşma sürecine dayandırmak indirgemecilik gibi gözükse de, çıkış noktası kültürel yabancılaşma olan ‘yerlilik’ kavramını, bu süreci göz önünde bulundurmaksızın anlamaya çalışmak olanak dışıdır” (Mert, 1998).

Türk solunun evrensellik savunusuyla paralel ilerleyen bu eleştirilerinin Türk toplumunun kimlik sorunlarını (sağa göre) “evrensel yerli ayrıştırması üzerinden meşrulaştırma imkânı bulacak olması ve yerli olanı evrensel kodlarla silme girişiminde bulunması” (Metin, 2010: 21) ihtimali, karşıt iki ideolojinin tartışmayı kısırdöngüye sıkıştırdığı noktadır.

Kimi zaman kendi başına bir kavram olarak sahilik arayışı olarak tarif edilen yerlilik; genel sol kanaate göre milliyetçi bir suistimale maruz kalır. Bu sebeple kendi başına güvenilir bir fikri odak olması mümkün değildir. Ancak sağ yönelimlerin bir keşif kolu olarak var olabilir.

Edebiyat, Sol ve Yerlilik

Mete Tunçay, “Türkiye’de solculuğun 1960’lara kadar hareket olma bakımından çok büyük bir önem taşımadığını” (Tunçay, 2009: 11) ifade eder. Türk edebiyatında ideolojik yönelimler ve özellikle sağ-sol sınıflandırmaları ekseninde gelişen ideolojik edebiyat için de benzer bir saptama yapılabilir. Tanzimat Dönemi aydın bürokratlarının -özellikle ilk dönemde- aynı zamanda edebî eserler veriyor oluşu, edebiyat düşünce ve siyaset arasında kuvvetli bir bağ yaratır. Fakat bu bağ bir dünya görüşünün çözülmesinin ve bu çözülme sonrası alternatif dünya görüşü arayışlarının yansımasıdır. Osmanlı’da I. Meşrutiyet’te (1878-79) iki düşünsel kanat üzerinden ilerleyen çatışma ile demokrasinin ortaya çıkarılma istemi oldukça zayıftır. Zira Mebusan Meclisi’nde belirli bir ismi olan örgütlenmiş siyasi partiler yoktur. Yerel meclislerce vilayetlerden, bazı meslek kuruluşları veya sosyal gruplar tarafından seçilen temsilciler, hükümet karşısında bir muhalefet oluştururlarsa da bu muhalefetin ideolojik bir örgütlenmesi söz konusu değildir (Karpata, 2019: 7-8). Dolayısıyla Tanzimat sürecindeki düşünsel hareketler daha çok Doğu-Batı çatışması (ya da uzlaştırılma çabası) ekseninde okunur. Bu çatışmanın ideolojik kodları ise modern anlamdaki sağ-sol sınıflandırmasından oldukça farklı bir düşünsel birikimi ifade eder.

Türkiye’de tüm çağrışımları ile ‘sol’ kavramının edebî ve düşünsel kökleri üzerine bir başlangıç noktası arandığında akla gelen ilk isim Nazım Hikmet’tir. Nazım Hikmet, ideolojik olarak “komitern” in uygulamalarına uzaktan da olsa paralel bir tutum geliştirmiş olmasına ve Mustafa Suphi çevresi ile çok dalgalı bir ilişkisi olmasına rağmen edebî anlamda özellikle *Kuva-yı Milliye Destanı* ve *Memleketimden İnsan Manzaraları* gibi eserleri dikkate alındığında dil ve muhayyile açısından yerli özellikleri öncelediği söylenebilir. Nazım Hikmet’in özellikle yurtdışına çıkışından sonra yazdığı memleket şiirlerinin

de, kuvvetli duygusal bir “yer” özlemi hissedilir. Ben Bir Ceviz Ağacıym, Memleketim, gibi şiirlerde özlem duygusu, yerli imgelere sirayet etmiş bir biçimde kullanılır. Fakat sol ideolojinin bu duygusal bakıştan ziyade Nazım Hikmet’in ideolojik dışlanması üzerine kurguladığı devlet-sistem-statüko eleştirisi, bu kavramlarla eşdeğer tuttuğu yerlilik meselesine de tavizsiz bir bakış geliştirmesine neden olur. Bu bakışta yerliliğin günümüzde bir politik argüman olarak sürekli ‘millilik’ kavramı ile birlikte kullanılmasının yarattığı “milliyetçilik” imasının sol tarafından faşizmle eşleştirilmesi de etkili olur.

Bu saptamaların oldukça tartışılabilir bir noktada olmasının sebebi, Nazım Hikmet’in ideolojik yöneliminin Türkiye’deki tartışmalarda çoğunlukla edebî vasıflarından daha fazla söz konusu edilmesi ile ilgilidir. Bu yorumun tarih üstü bir yorum olduğu ve “yerlilik” meselesinin Nazım Hikmet’in yaşadığı yıllarda henüz kavramsallaştırılıp tartışmaya açılmadığını da bu noktada vurgulamak gerekir. Çünkü yerlilik ve ideolojiler arasında kurulan ilk bağlantılar, Nazım Hikmet’in yurtdışına çıkışı ve Rusya ile olan ilişkileri temel alınarak okunur. Bu durum, sağın solu sürekli “kökü dışarıda olmak”la itham edişinin ilk emarelerini de yaratmış olur. Nazım Hikmet şiirindeki Mayakovski etkisi de kökü dışarıda olmanın sağa göre şiire yansımış halidir.

Sol, yerlilik ve edebiyat ilişkisi içerisinde, “toplumcu gerçekçilik” kavramının Türk romanında hissedilmesine bir başlangıç oluşturması sebebiyle Sabahattin Ali’nin de özel bir yeri olduğu söylenebilir. Nazım Hikmet’in ve Kemal Tahir’in yargılandığı ve mahkûm edildiği ‘Donanma Davası’nda (1938) Kemal Tahir’in suçu donanmadaki ağabeyi Nuri Tahir’e “Sabahattin Ali kitapları götürmek”tir. Bu manada Sabahattin Ali’nin Türk solu açısından edebiyata solun belirlediği manada toplumculuğu getirdiği söylenir. Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937) romanı, Anadolu’daki bir kasabayı anlatışı, gerçekçi gözlemleri ve tipleri ile yerli özellikler gösterir. Değirmen, Kağrı, Komik-i Şehir, Ses, Bir Orman Hikâyesi gibi hikâyelerde ise ideolojik belirleyicilik kendini hissettirse de gerçekçiliğin ve gözlemciliğin yerli kaynaklarla güçlü bir bağ kurmak için bir yol teşkil ettiği gözlemlenir. Sabahattin Ali’nin yerliliğinin sol veya sağ tarafından mevzu bahis edilmemesinin temel sebebi, Hüseyin Nihal Atsız’la aralarındaki ideolojik çatışmadır. Türkçüler nazarında oldukça önemsenen bu çatışmadan sonra Sabahattin Ali’nin yerlilikle ilişki kurabilecek bir pozisyonda olması en azından “Türkçü” çevre için mevzu bahis değildir. Bu reddiyenin nedeninin de tıpkı Nazım Hikmet’te olduğu gibi sert karşıt görüşler üzerine bina edilmiş olması, yerlilik meselesinin Türkiye’de genellikle ideolojik bakışların gölgesinde

ilerlediğinin ve edebî ölçütlerin bu tartışmalarda çok belirleyici olmadığına göstergesidir.

Yerlilik tartışmalarının sağ-sol kutuplaşması ile benzer zamanda hatta bundan önce solun kendi içerisinde vuku bulması oldukça ilginçtir. Bu açıdan dikkat çekici konum Kemal Tahir'e aittir. Kemal Tahir'i ideoloji edebiyat ve sol üçgeninde önemli bir noktaya taşıyan özellik, özgün ve yerli bir sosyal teoriyi tarihî dayanakları ile roman türü içerisinde eritebilme gücüdür. Fakat bu çeşit bir düşünce, Türk solu tarafından oldukça sert bir dirençle karşılanmıştır. Bu sebeple Türk solu için Kemal Tahir, "ileriye yönelen gelişmelere çelme atan bir gerici, kimilerine göre sol gösterip sağ vuran bir dönektir" (Sevim, 2004: 61). 1950 sonrasında Türk solu ile yerli bir sosyalizm peşinde olan Kemal Tahir'in ilişkisinde Kemalizm, Türk romanı, millî demokratik devrim, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ve aktarmacılık gibi noktalarda ciddi çatışmalar yaratır. Kemal Tahir, yerli düşünceyi bir Türk romanı formunda ortaya koyduğu *Devlet Ana* romanını yayımladıktan sonra Murat Belge, Sezer Tansuğ, Oktay Akbal, Ferit Edgü, Mehmet Ali Aybar gibi sol eleştirilen ve düşünce adamlarının oldukça sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Eleştirilerin odağında yerlilik meselesinin ideoloji ve romanla çakıştığı noktalar vardır. Tartışmalarda; Cemal Süreya, Tahir Alangu, Bülent Ecevit, İsmet Bozdağ, Selahattin Hilav, Rauf Mutluay, Halit Refiğ gibi isimler ise Kemal Tahir'den yana saf tutarlar. Kemal Tahir'in "Bir Türk romanı yazma" girişimi karşısındaki tavrı yerli bir tavrıdır. Romanın evrensel bir tür oluşundan hareketle bu girişime istihza ile yaklaşanlara karşı Kemal Tahir, Rus romanını örnek gösterir. Bu yerli savunuya da Dostoyevski'nin Türkçeme *Batu Çıkmazı*⁷ olarak çevrilen, Puşkin üzerine yapılan konuşmaların bulunduğu kitabı odağa alarak ifade eder.

7 Kitapta Dostoyevski Puşkin'i birkaç farklı görüş açısından gözler önüne sermeye çalışır:

- Derin sezgisi, dehası ve apak Rus yüreğiyle Puşkin, çağdaş aydın toplumumuzun tutulduğu hastalığı belli başlı belirtileriyle görüp ortaya sermiştir.
- Kendi ülkesine, kendi ülkesinin gücüne inancı kalmamış bir toplumda bu inancı tekrar yeşerterek, kendi öz topraklarının gerçeğinden fıskıran Rus ahlak güzelliğini, ilk Puşkin'in aramıza kattığı (kurgusal) kişilerde kendini buldurmuştur.
- Evrensel sevgi gücü, başka milletlerin yaratıcı damarını hiç şaşmadan bulabilme gücüdür. Puşkin bu gücü yerleştirerek işinin eri bir sanatçı olarak onu bütün yoğunluğuyla kendi alanında, kendi sanatında dile getirmiştir (Dostoyevski, 1987: 18-20). Dostoyevski'nin bu konuşmaları, hem yerli olup hem de evrenselden kopmamamın örneği olarak Puşkin'i gördüğünün ifadesidir. Kemal Tahir'in bu eseri vurgulaması aynı imkânın tüm milletler için olduğu gibi bizim milletimiz için de geçerli olduğunu vurgulamak içindir.

Sol çevre içerisinde gelmesine rağmen notlarında “Sosyalizm bir Batı kopyası olmaktan kurtulamadığından Osmanlı Batılılaşmacıları için haklı olarak bir alternatif olamamıştır,” (Tahir, Notlar 11: 88) diyebilmiş olması onu hem sol içerisinde hem de Türk düşünce tarihinde oldukça önemli bir noktaya taşır. “Marks’tan memlekete dönmeliyiz” (Tahir, Notlar 13: 384) ifadesi ise sol düşüncenin yerlilikle özgün bir ilişki kurma girişiminin ilk adımı kabul edilebilir. Kemal Tahir, Türk solunun Türkiye’de geliştirilecek yerli bir düşünceyi Batılılaşma sürecimizdeki başarısızlığa mahkûm ettiğini, bunu da tarihsel koşulları bize uymayan toplumlardan kalıp müesseseler alma kolaylığına sapmaları sebebiyle yaptıklarını ifade eder. Kemal Tahir’in kalıplaşmış ideolojik bir perspektiften öte roman ve notlarıyla Türkiye’nin toplumsal yapısını tarihî ve sosyolojik kaynakları ile irdelemeye çalışması onun yerlilikle bağ kurmasına olanak tanıyan eleştirel bir konuma taşır. Bu konum yerliliğin sadece statükocu bir savunma refleksi olmadığını göstermesi açısından da ufuk açıcıdır.

Kemal Tahir’in fikirleri, “12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin yarattığı travmayı bir türlü atlatamadığı için aktif bir politik mücadele yürütmekte zorlanan, Doğu bloğunun çözülmesinden sonra ortaya çıkan yeni koşullara göre kendini dönüştüremeyen ve ülke sorunlarına esaslı çözüm önerileri getiremediği için Türk halkı nezdinde ciddi bir alternatif olamayan Türk solunun; yerliliği esas alan bir perspektiften değerlendirilmesi olanağı tanır” (Sevim, 2004). Edebî açıdan bakıldığında Kemal Tahir’in gerçekçiliğinin, Türk halkının tipolojisini ortaya çıkarma gibi stratejilerle yerlilikle bağ kurma çabasında olduğunu söylemek mümkündür. Genel anlamda Kemal Tahir’in bu tutumu karşısında solun yerliliği evrenselliğin karşıtı olarak algılayarak konum belirlediği söylenebilir.

Kendini sol düşünce içerisinde ifade edip yerlilikle ilişkilendirilebilecek noktalarda sol düşünceden farklı düşünen sanatçılardan biri de Attilâ İlhan’dır. Attilâ İlhan’ın sol anlayışı Kemalizm ve Kurtuluş Savaşı odaklı ve ulusal çizgidedir. Bu çizginin yerlilik düşüncesi ile doğal bir bağı bulunmamasına rağmen onun eleştirel tutumu, dönemin solunun Türkiye gerçeğinden uzak düşüşünü vurgulaması hasebi ile yerlilikle bir bağı kurulabilir.

Hangi Sol isimli eserinde de Türkiye’nin sosyalizminin özgün bir mecrası olduğunu vurgular. Bu yönü ile yerlilik kavramı ile ilişkilendirilebilirse de özgünlüğü Kemalizm üzerinden ulusalçı bir kökenden temellendirmesi nedeniyle fikirlerini ana yerlilik yönelimiyle eşdeğer görmek zordur. (İlhan, 1996: 147 ve186). İlhan’ın İkinci Yeni’nin sol kanadına ve bireyci tutumuna

karşı geliştirdiği eleştirel duruş ve dönemin sol yazarlarının toplumculuğuna getirdiği eleştirel bakış onu sol içerisinde özgün bir noktaya taşır.

Keskin çizgilerle şiirini ve düşüncelerini ifade eden İsmet Özel de Türk şiiri, sol ve yerlilik kavramları ile bağlantı kurar. Tuncay Birkan, solun evsizliği ve evrenselliği üzerine ısrar eden, bir varoluş biçimi olarak “yerliliği” reddeden kitabının giriş yazısı *Sol: Evin Reddi*⁸’nde İsmet Özel’i bu bağlamda eleştiriye tabi tutar. Birkan, Özel’in *Of Not Being a Jew* şiirindeki “Eve dön, şarkıya dön, kalbine dön” dizelerinden başlayarak, yerli sol hakkında sert bir reddiye yapar. Beşir Ayvazoğlu’nun Yahya Kemal için yazdığı *Eve Dönen Adam* kitabını da anarak ev metaforu üzerinden solun yerlilik karşısındaki konumunu belirler. Kemal Tahir’den başlayarak yerlilik vurgusu yapanların milletin batılılaşma macerasını evden kaçış olarak gördüklerini ifade eder. Ona göre solu eve davet edenler “aslında sen de bizdensin. Köksüz daha doğrusu kökü dışarda hayaller (demokrasi, sosyalizm, özgürlük vs.) peşinde koşarak hayatımı ziyan etme.” demektedir. Fakat dönülecek bir ev yoktur. Çağrılan yer olan “evin dışı kapalı korunaklı dünyası (devletçilik, statükoculuk, paranoyaklık) bu tür birçok hastalığa üreme ortamı sağlayabilen bir kültürdür. Hiçbir çocuk ait olmadığı başka bir eve sığınmak için kaçmaz. Hem herkese ait olduğu için hem de kimseye ait olmadığı için özgür bir kollektivite vaat eden sokağa kaçır” (Birkan, 2020:18-34).

Bir anlamda solun yerlilik karşısındaki son konumunu kendince belirleyen Birkan’a göre sol bir evrensellik vaadidir. Bu vaat solun geleceğidir. Sağın zaten öteden beri organik özellikleri olan her türlü statükoya bağlılığı, milliyetçiliği, devlet refleksleri, tutuculuğu yerlilik vasıtası ile sola sirayet ettirmeye çalışılmaktadır. Bu sebeple yerliliğin sadece Türk solu için değil dünya için de bir içe kapanış ve çürümeye neden olacağı düşüncesindedir. Bu çeşit bir reddiye yerlilik kategorisi ile hiçbir biçimde uzlaşmayı amaçlamaz.

Besim Dellaloğlu da *Poetik ve Politik* kitabının ‘yerlilik’ bahsinde modernlik ve gelenek arasında mutlak bir karşıtlık olmadığını, evrensel değerlerle yerli kaynaklar arasındaki sentezin insanlığa yeni ufuklar açabileceğini vurgular. Onun eleştirisi her iki yönelimin mutlaklaştırılması üzerinedir (Dellaloğlu, 2020: 277-301). Bu çeşit nispeten sağduyulu bir yerlilik eleştirisinin Türk düşüncesi için daha verimli bir çatışma alanı vaat edebileceği umulabilir.

8 Bu yazı 1998’de Birikim Dergisi’nde yayımlanmıştır.

Sonuç

İdeoloji, geleneksel manadaki tüm hakikati arama biçimlerini kendi çatısı altında tasnifini amaçlayan modern ve aydınlanmacı bir kavramdır. İdeolojilerin edebî metinlerde kullanımında, ideolojik söylemin metnin estetik seviyesinin üzerinde bir ağırlık kazanmasının, metnin edebî niteliğinde aşınmaya yol açtığını söylemek mümkündür. Zira genel anlamda sanat, özelde edebiyat ise bir hakikate erişme çabası olarak düşünüldüğünde, ideolojilerin seküler evreni ile çevrelenmiş çerçevesine sığmaz. Yerlilik de bu bağlamda edebiyatın içerisinde hayat gelenek ve hakikatle özgün bir bağ kurma çabasıdır. Yerlilik kavramının edebiyat ve hakikatle ilişkisi, ideolojik çerçevelerin içerisine yerleştirildiğinde tam olarak anlaşılabilir. Modern çağda ideolojilerin, kavramları ele geçirme ve pratik amaçlar için kullanıp içini boşaltma eğilimi, yerlilik meselesinin anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Modern bir kavram olarak yerlilik, Türk düşünce hayatında ve edebiyatında 1940'lardan başlayarak kendine tartışma alanları açmıştır. II. Meşrutiyet'ten bu yana Türk düşünce tarihinde etkili olan ideolojik düşünme biçimleri ile yerlilik kavramı arasında bir çatışma alanı mevcuttur. Bu durum, özellikle Batı'dan alınan pozitivism, materyalizm, sosyalizm gibi siyasal ideolojik düşünme biçimlerinin sadece fikrî tartışmalarda değil edebiyat içerisinde de gerek kuramsal gerek uygulamalı bir şekilde yer edinmesi ile ilişkili bir şekilde okunmalıdır. II. Meşrutiyet ile ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi ideolojilerin hemen hepsinin yerlilik kavramını pragmatik bir biçimde kısmen kullandığını söylemek mümkündür. Bu kullanım yerliliğin de dolaşımında olmasını sağladığı için bir "simbiyoz" olarak değerlendirilebilir. Fakat bu durum yerlilik kavramının bu ideolojilerden herhangi birine indirgenmesine dayanak olarak kullanılamaz.

Edebî bir nitelik olarak yerliliğin tam olarak sınırlarının belirlenmemiş olması, kavramın daha çok ideolojik taraflar üzerinden değerlendirilmesine neden olmuştur. Edebî bir nitelik olarak yerlilik, halkın doğal yaşamının inşa ettiği değerlerin yansıtılması, tarihi şartlar içerisinde bir milletin kazandığı karakteristik yaşama stratejileri, gerçekçilik, doğallık, tarih ve gelenek gibi kavramlarla ilişki kurar. Bu bağlamda tüm ideolojilerin berisinde bir yardımcı estetik kategori olarak belirlenebilir. Sözelimi Amerika'ya göç etmiş Harputlu bir Ermeni olan Hamasdeğ'in yazdığı *Güvercinim Harput'ta Kaldı* adlı hikâyeye kitabı içeriği, Anadolu hayatından getirdiği çok canlı kesitleri, gerçekçiliği ve dil özelliği ile estetik olarak "yerli" kategorisine sokulabilir. Fakat ideolojik düşünme biçiminin devreye girmesi, bu kategorinin ortaya çıkmasına asla müsaade etmez.

Daha çok sağ ideolojilerle ilişkilendirilen yerlilik kategorisi Türkiye’de ana akım sola yöneltilen bir suçlama aracı olarak zaman zaman kullanılmıştır. Sol, sürekli kendisine yöneltilen “yerli olmamak” suçlaması karşısında, alanına yerliliği yaklaştırmayan savunmacı bir tavır geliştirir. İdeolojik açıdan yerliliği; taşralılıklar, mikro milliyetçilikle, az gelişmişlikle, dışa kapalı olmakla ve dünyayı tanımamakla eşleştiren sol menşeli görüşlere rastlanabilir. Bu bakışın devamı olarak solun evrensel, seküler tavrının yerlilikle kavram olarak uyuşması verimli sonuçlar yaratmayacak, onu sağcılaştırarak çürütecektir. Milliyetçilik, İslamcılık, muhafazakârlık ve liberalliğin aynı başlık altında sınıflandırıldığı bir bakışla sol zaman zaman yerliliği sağ için bir ortak payda olarak görmektedir.

Solun kendi içerisindeki yerlilik tartışmalarının Türk edebiyatı ve düşünce dünyası için verimli alanlar yaratmış olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Özellikle Kemal Tahir’in yerliliği temel alarak geliştirmeye çalıştığı “Türk romanı” Türk edebiyatı için oldukça önemlidir.

Türk edebiyatının yerlilik kategorisi eşliğinde okumasının yapılması Türkiye’de kaba hatları ile sağ ve sol üzerinden ilerleyen ideolojik bakış açısı sebebiyle oldukça problemlidir. Bu problemlidir. Bu problemlidir alanın verimli bir mecraya dönüşmesi için ideolojiler ve estetik alan arasındaki ilişkide sahil tanımlamalara yollar açılması gereklidir. Bu alanlar üzerinde ideolojik sınırların belirsizleştirilmesi ve dil-kültür-muhayyile gibi kavramların sınırları ihlal edebilmesine olanak tanınması da verimli tartışmalar açılmasına olanak sağlayabilir.

Sağın ve solun ideolojik bakışın ötesinde geliştireceği gerçekçi bakışların da benzer bir biçimde verimli alanlar vaat edeceği düşünülmelidir. Mustafa Kutlu, Şevket Bulut gibi isimlerin edebî eserleri bu alanlara örnek teşkil edebilir. Türkiye’de sağın ve solun da ideolojik sınırların ötesinde bir bakışla yakaladığı yerli tutumun verimli ve gerçekçi ürünler ortaya çıkardığı unutulmamalıdır. Okuyucu nazarında kendi hayatının değerlerinin bu biçimde yansıtılmasının da bir tercih sebebi yarattığı düşünülmelidir.

Kaynaklar

- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bergen, L. (2013). *Kozmosta Yerlilik: Evlerimizi Kaybediyoruz*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Birkan, T. (2020). *Sol: Evin Reddi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bluhm, T. W. (2014). "İdeoloji ve Politik Kültür". S. Hall, B. Gustaffson, B. Lumley, W. Bluhm, & M. Gregor içinde, *İdeoloji Üzerine: Eleştirel İdeoloji Analizleri* (s. 23-61). İstanbul: Pales Yayıncılık.
- Bora, T. (1998, Temmuz-Ağustos). *Sol ve Yerlilik Meselesi*. <https://birikimdergisi.com/>: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/sol-ve-yerlilik-meselesi/5233> adresinden alındı
- Çiğdem, A. (2012). *Taşra Epiği: Türk İdeolojileri ve İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Dellaloğlu, F. B. (2020). *Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dostoyevski, F. M. (1987). *Puşkin Üzerine Konuşma*. Çev. T. Ağaoğlu. İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları.
- Eagleton, T. (2020). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Erbaş, Y. (2014). *Türkiye'de Sol Düşünce ve Yerlilik Sorunsalı*. Ankara: Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi.
- Erbaş, Y. (2020). "Türk Siyasi Düşüncesinde Yerlilik Meselesi 90'lı Yıllardaki Bir Tartışmanın Sonuçlarına İlişkin Düşünceler". *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 1-26.
- Erol, K. (2016). *Yerlilik Düşüncesi*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Hüküm, M. (2019). *Yerliliğin Sınırlarında: Şevket Bulut Hikayelerinde Yerlilik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İlhan, A. (1996). *Hangi Sol ?* İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları.
- Jusdanis, G. (2018). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kanetti, V. (1998, Temmuz-Ağustos). *Yerlilik Diye Bir Şey Yoksa, 'Öteki' Yerlerin 'Öteki' İnsanlarını Merak Niye?* Ağustos 08, 2021 tarihinde Birikim Dergisi: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/yerlilik-diye-bir-sey-yoksa-oteki-yerlerin-oteki-insanlarini-merak-niye/4701> adresinden alındı
- Karaca, A. (2010). "Yerlilerin Arasındaki Yabancılar: Milli Edebiyatçılar ve Köy Romancıları". *Hece Dergisi Yerlilik Özel Sayısı*, 265-271.
- Karpat, H. K. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası 1*. Ankara: Deniz Kitabevi.
- Livingston, R. (1998). *Geleneksel Edebiyat Teorisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lukacs, G. (2003). *Roman Kuramı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma". Ş. Mardin içinde, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* (s. 23-81). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mclallen, D. (2012). *İdeoloji*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Mert, N. (1998, Temmuz-Ağustos). *Birikim Sayı 111-112 - Temmuz/Ağustos 1998*. 10 19, 2021 tarihinde Birikim Dergisi: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/yerlilik-seffaf-bir-maske/5240> adresinden alındı
- Metin, A. K. (2010). "Entelektüel Düşüncenin Yerlilik Perspektifinden Muhasebesi İçin Bir Giriş". *Hece Dergisi Yerlilik Özel Sayısı*, s. 17-26.
- Mollaer, F. (2018). *Yerliliğin Retoriği*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Moran, B. (2007). *Türk Romanına Eleştirel bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moretti, F. (2005). *Mucizevî Göstergeler: Edebî Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, E. (2009). *Sürgün, Marjinal, Yabancı: Entelektüel*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sevim, S. (2004). Kemal Tahir ve Türk Solu. A. Yaraman içinde, *Biyografya 4: Kemal Tahir* (s. 59-86). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Tahir, K. (1998). *Notlar 11*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tahir, K. (1998). *Notlar 13*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1970). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, F. (2011). *İdeoloji Kavramı Üzerine*. Ankara: Berikan Yayınevi.